УДК 342.924
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.5/22

***Гуржій Т. О.***
https://orcid.org/0000-0002-3348-8298
Державний торговельно-економічний університет

***Шатіло В. А.***
https://orcid.org/0000-0003-3274-4744
Національний транспортний університет

# ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ПРИРОДА СУДОВОГО КОНТРОЛЮ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

*Стаття присвячена здійсненню комплексного теоретико-правового аналізу сутності, ознак, форм та процесуальних механізмів реалізації судового контролю в адміністративному судочинстві України в умовах сучасного реформування правової системи та євроінтеграційних процесів. Актуальність обраної проблематики обумовлена необхідністю пошуку дієвого балансу між повноваженнями органів публічної адміністрації та ефективним судовим захистом прав, свобод і законних інтересів приватних осіб від будь-яких проявів свавілля чиновників.*

*В статті встановлено, що судовий контроль є самостійною, конституційно визначеною та незалежною функцією судової влади, яка полягає у безперервній та глибокій перевірці діяльності суб'єктів владних повноважень на предмет її повної відповідності загальновизнаному принципу верховенства права. У межах дослідження проведено чітке теоретико-методологічне розмежування поняття судового контролю із суміжними правовими категоріями, такими як класичне правосуддя та внутрішньосистемний судовий нагляд, що дозволило глибше обґрунтувати його специфічну зовнішню спрямованість на захист прав громадян у правовідносинах із державою. Визначено, що цілісний процесуальний механізм здійснення такого контролю має чітку трирівневу структуру, що включає три форми (превентивний (попередній), наступний (подальший) та судовий контроль за виконанням судових рішень), де найбільш проблемною, але водночас критично важливою для збереження авторитету судочинства є саме наступна форма контролю за виконанням судових рішень. На основі узагальнення сучасної правозастосовної практики у роботі виявлено системні проблеми у законодавчому регулюванні, які суттєво знижують ефективність досліджуваного інституту на практиці. Констатовано, що хронічне невиконання або затягування процесу виконання судових рішень органами державної влади нівелює сутність правосуддя. Обґрунтовано конкретні перспективні напрями удосконалення вітчизняного процесуального законодавства, які полягають у максимальній автоматизації процедури накладення фінансових стягнень на недобросовісних посадових осіб та нормативному розширенні практики судових приписів, що дозволить повністю адаптувати українську модель адміністративної юстиції до європейських стандартів.*

***Ключові слова:*** *судовий контроль, адміністративне судочинство, виконання судового рішення, форми, механізми, проблеми, перспективи.*

**Постановка проблеми.** Актуальність вивчення судового контролю в адміністративному судочинстві пов'язана із розбудовою правової держави та триваючим реформуванням судової гілки влади в Україні. У цих умовах особливого значення набуває створення ефективних засобів захисту прав людини від протиправних дій чи бездіяльності органів влади. У відносинах між державою та приватними особами судовий контроль є головним гарантом дотримання законності та принципу верховенства права. Водночас ускладнення публічно-правових відносин та збільшення кількості спорів вимагають системного оновлення та оптимізації існуючих контрольних механізмів.

Євроінтеграційний вектор розвитку України висуває нові вимоги до процесуальних гарантій

© Гуржій Т. О., Шатіло В. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

прав людини та узгодження національного права зі стандартами Євросоюзу, що робить цю проблему ще більш вагомою. На сьогоднішній день дискусійними у доктрині залишаються питання розмежування судово-процесуальної компетенції, балансу між судовим контролем і самостійністю публічної адміністрації, а також забезпечення обов'язковості виконання рішень суду. З огляду на це, ґрунтовний розгляд інституту судового контролю є надзвичайно важливим як для теорії права, так і для практичного реформування судочинства.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дану проблематику досліджували такі науковці як В. Авер'янов, А. Берлач, К. Владовська, Ю. Волкова, Р. Гаврік, О. Дзісяк, В. Кузьмич, К. Кучма, Ю. Легеза, М. Сусак та інші. Водночас, попри значний масив наявних наукових праць, чимало аспектів цієї проблематики досі не носять фрагментарний характер. Зокрема, теоретична сутність, специфіка здійснення, а також межі та конкретні процесуальні форми втілення судового контролю в адміністративному судочинстві залишаються предметом дискусій. Вони вимагають додаткового аналізу в контексті новітніх напрямів розвитку адміністративного права та актуальних тенденцій у практиці адміністративних судів.

**Постановка завдання.** Метою статті є проведення комплексного теоретико-правового аналізу сутності, ознак, форм та процесуальних механізмів реалізації судового контролю в адміністративному судочинстві України.

**Виклад основного матеріалу.** Розбудова України як суверенної, демократичної та правової держави нерозривно пов'язана зі створенням дієвих механізмів захисту прав і свобод людини від протиправних посягань, насамперед із боку суб'єктів владних повноважень. В умовах сучасних євроінтеграційних процесів та реформування системи правосуддя особливого значення набуває функціонування адміністративного судочинства. Головним завданням цього інституту є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Варто наголосити, що на законодавчому рівні дефініція «судового контролю» наразі відсутня. Ця нормативна невизначеність зумовлює наявність розбіжностей у правовій доктрині, де представники правничої науки демонструють суттєве розмаїття підходів до інтерпретації сутності та змістового наповнення вказаної категорії. Так, В. Б. Авер'янов зазначав, що судовий контроль – це «комплексне правове явище, яке відображає як основні риси судової влади, так і ознаки юрисдикційної діяльності органів держави» [1]. У свою чергу, Ю. Волкова наголошує, що «судовий контроль в адміністративному судочинстві є достатньо дієвим інструментом забезпеченням виконання рішення суду у випадку застосування його самим судом» [2].

Кодекс адміністративного судочинства України визначає завдання адміністративного судочинства як «справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень» [3]. В даному контексті варто погодитися з думкою К. Кучми та Ю. Легези, які стверджують, що «такий підхід дає підстави розглядати адміністративний судовий контроль як особливу процесуальну форму зовнішньої перевірки законності владної діяльності у сфері архітектури та містобудування. У матеріальному аспекті цей контроль спрямований на з'ясування того, чи діяли уповноважені органи в межах компетенції, на підставі закону, з дотриманням принципів належного урядування, пропорційності, правової визначеності, рівності та недискримінації. У процесуальному аспекті йдеться про механізм судового реагування на порушення, який охоплює скасування незаконних актів, визнання дій або бездіяльності протиправними, а також зобов'язання суб'єкта владних повноважень вчинити певні дії або утриматися від них» [4].

Отже, враховуючи вище наведене, можна дійти висновку, що у сучасній доктрині адміністративного процесуального права судовий контроль розглядається не просто як сукупність процесуальних дій, а як фундаментальна функція судової влади. Її мета полягає у забезпеченні верховенства права та стримуванні беззаконня з боку суб'єктів владних повноважень. Еволюційний розвиток цього інституту тісно пов'язаний з концепцією розподілу влад і системою стримувань і противаг. В адміністративному судочинстві судовий контроль має специфічну спрямованість. Так, він реалізується у вертикальних правовідносинах (громадянин – держава), де приватна особа є «слабшою стороною». Основними ознаками судового контролю в адміністративному процесі є:

1. Публічно-правовий характер (об'єктом контролю є діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб).

2. Ініціативність (суд не здійснює контроль за власною ініціативою; підставою завжди є позов чи заява особи, яка вважає свої права порушеними).

3. Імперативність результатів (рішення суду, прийняті в порядку контролю, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади.

4. Специфіка критеріїв оцінки (суд перевіряє правомірність дій адміністративного органу через чіткі вимоги, закріплені в ч. 2 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (обґрунтованість, пропорційність, добросовісність тощо)).

Для формування цілісного наукового уявлення про природу досліджуваного явища виникає гостра теоретична необхідність чітко розмежувати категорію судового контролю з такими суміжними юридичними поняттями як правосуддя та судовий нагляд. Поняття правосуддя за своєю суттю є значно ширшим за змістом, оскільки воно охоплює весь комплекс процесуальних дій щодо розгляду, вирішення та остаточного врегулювання юридичного спору по суті з ухваленням підсумкового судового акту. Судовий контроль у цьому контексті виступає складовою правосуддя, яка водночас має тенденцію до виходу за його класичні межі, яскравим прикладом чого є самостійна діяльність суду на стадії реального виконання ухваленого рішення.

У свою чергу, розмежування судового контролю та судового нагляду криється у спрямованості відповідних напрямів юридичного впливу. Судовий нагляд традиційно асоціюється виключно із внутрішньосистемною діяльністю вищих ланок судової системи, які здійснюють перевірку законності, обґрунтованості та справедливості рішень, ухвалених судами нижчих інстанцій у порядку апеляційного та касаційного перегляду. Натомість судовий контроль в адміністративному судочинстві завжди спрямований зовні судової системи і має своїм безпосереднім об'єктом зовнішню правозастосовну та управлінську діяльність органів публічної адміністрації, що підтверджує його особливу правову природу як «зовнішнього правового стабілізатора».

Дослідження зарубіжної практики здійснення судового контролю за виконанням рішень в адміністративних спорах дає змогу виокремити специфічні форми реалізації цього правового інституту. Як зазначають науковці, «у інших державах судовий контроль за виконанням судових рішень у адміністративних справах передусім здійснюється через оцінку судом рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень на предмет їх спрямованості на виконання судового рішення і через застосування санкцій до суб'єкта, уповноваженого здійснювати виконання судового рішення (штрафу чи сплати компенсаційних виплат на користь фізичної особи), а також через видання адміністративного акта, який зобов'язаний видати орган публічної адміністрації відповідно до рішення суду, самим судом, у разі невиконання судового рішення у адміністративній справі» [5].

Реалізація судового контролю в адміністративному судочинстві забезпечується через конкретні процесуальні форми, які деталізують порядок застосування його контрольних механізмів. На думку А. Берлач, О. Джісяк та М. Сучсак, «до основних форм судового контролю належать:

1. Превентивний (попередній) судовий контроль – здійснюється шляхом надання судом дозволу на вчинення органами публічної адміністрації певних дій, які можуть суттєво вплинути на права і свободи осіб. Прикладом такої форми контролю є розгляд судом справ за зверненням суб'єктів владних повноважень щодо обмеження реалізації права на мирні зібрання, примусового видворення іноземців та осіб без громадянства, надання доступу до приміщень та володінь особи тощо.

2. Наступний (подальший) судовий контроль – здійснюється шляхом перевірки законності та обґрунтованості вже прийнятих рішень або вчинених дій суб'єктів владних повноважень. Ця форма контролю реалізується через розгляд справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

3. Судовий контроль за виконанням судових рішень – спрямований на забезпечення належного виконання рішень адміністративних судів. Відповідно до ст. 382 Кодексу адміністративного судочинства України, суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення, накласти штраф за невиконання судового рішення тощо» [6].

Особливого значення інститут судового контролю в адміністративному судочинстві набуває під час воєнного стану. Запровадження цього режиму серйозно змінило взаємовідносини між державою та громадянином. Органи військового управління, територіальні центри комплектування, військово-лікарські комісії та місцева влада отримали значно ширші повноваження для захисту національної безпеки. Проте розширення прав державних органів завжди збільшує ризик порушення прав та свобод звичайних громадян. У таких умовах саме судова влада стає головним захисником людини від можливого беззаконня чиновників. Відповідно до конституційних норм, право на судовий захист є абсолютним, і його не можна обмежити навіть під час війни. Через це на адміністративні суди лягає велика відповідальність, а у практиці

з'являються абсолютно нові категорії публічно-правових спорів.

Яскравим прикладом роботи судового контролю у цей період є розгляд справ, де громадяни оскаржують рішення територіальних центрів комплектування та постанови військово-лікарських комісій. Під час розгляду таких справ суди мають ретельно перевіряти, чи дотримано баланс між інтересами оборони держави та правами конкретної людини на здоров'я і справедливу процедуру. Судовий контроль тут не може бути суто формальним, коли суд перевіряє лише підписи на документах. Суддя повинен оцінити обґрунтованість медичних висновків та процедурних рішень за критеріями, що закріплені у ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України. Іншою важливою категорією є спори щодо вилучення майна для потреб армії. У цих справах суд контролює, щоб держава дотримувалася вимог закону про повне відшкодування вартості майна. Специфіка попереднього судового контролю під час війни полягає в тому, що судді мають дуже зважено підходити до зупинення рішень військових органів, аби не нашкодити обороноздатності країни. Отже, судовий контроль в умовах воєнного стану став простішим за своєю логікою, але надзвичайно важливим інструментом, який захищає принципи правової держави під час кризи.

Однак практична реалізація судового контролю в Україні постійно стикається із серйозними правозастосовними та організаційними викликами. Однією з найбільш гострих проблем є масове ігнорування державними органами вимог суду щодо надання звітів про виконання рішень, коли замість реальних дій міністерства та відомства надсилають формальні відписки, посилаючись на відсутність бюджетного фінансування чи організаційні труднощі. Суди, перебуваючи в умовах величезного щоденного навантаження, вкрай рідко застосовують надане їм право накладення штрафів за власною ініціативою, що суттєво знижує загальний превентивний ефект цього інституту.

Цілком виправдано зазначає В. Кузьмич, що «попри очевидний прогрес у правовому регулюванні питань судового контролю, аналіз судової практики засвідчує, що на сьогодні все ще спостерігається значна кількість випадків не виконання судових рішень суб'єктами владних повноважень. Основною причиною виникнення цієї проблеми є недостатній рівень дисциплінованості посадових та службових осіб суб'єктів владних повноважень, на яких покладається безпосередній обов'язок по виконанню судового рішення» [7].

Додаткові ускладнення виникають у сфері визначення точних меж судового втручання у дискреційні повноваження органів влади, оскільки існує постійний ризик підміни судом функцій виконавчих структур, проти чого системно застерігає у своїх постановах Верховний Суд. У цьому контексті визначальне значення має послідовне впровадження практики Європейського суду з прав людини, яка чітко відзначає, що без стадії реального виконання ухваленого рішення право на судовий захист стає нереальним, а виконання акту має розглядатися як невід'ємна частина єдиного судового процесу в розумінні міжнародних стандартів справедливого правосуддя.

Відтак, на нашу думку, перспективні напрями удосконалення інституту судового контролю мають полягати у рішучому посиленні процесуальної відповідальності та цифровізації контрольних процедур. Насамперед вбачається доцільним запровадження механізму автоматизації накладення процесуальних стягнень на посадових осіб за невиконання судових приписів, що дозволить суттєво мінімізувати суб'єктивний людський фактор та усунути необхідність тривалого доказування вини чиновника. Також нагальною потребою є нормативне розширення та уніфікація інституту судових наказів або приписів, які б містили чіткий, покроковий та безальтернативний алгоритм дій для державних органів у випадках тривалого ухилення від виконання рішень адміністративного суду. Комплексна реалізація цих законодавчих заходів дозволить остаточно адаптувати національну модель адміністративної юстиції до суворих європейських стандартів, суттєво підвищить авторитет судової влади та забезпечить реальне, а не декларативне відновлення прав кожного громадянина у його суперечках із державою.

**Висновки.** Таким чином, на основі вище наведеного можна дійти висновку, що судовий контроль в адміністративному судочинстві постає фундаментальним елементом загальнодержавного контрольного механізму. Його головна функція полягає у забезпеченні режиму законності, утвердженні верховенства права та ефективному захисті прав, свобод і законних інтересів осіб (як фізичних, так і юридичних) у сфері їхньої взаємодії з інститутами публічної адміністрації. Правова реалізація цього інституту спирається на розгалужену систему процесуальних форм. Залежно від стадії адміністративного провадження та часових меж контрольного впливу, доцільно виокремити такі його різновиди, як превентивний (попере-

дній), наступний (подальший) судовий контроль, а також контроль на стадії виконання ухвалених судових рішень. Перспективи підвищення ефективності судового контролю в адміністративному судочинстві безпосередньо пов'язані з якісним оновленням положень Кодексу адміністративного судочинства України. Реалізація вище наведених перспектив дадуть можливість оптимізувати судовий захист прав, свобод і законних інтересів приватних осіб у їхніх відносинах із державою, а також реально утвердити засади верховенства права в Україні.

**Список літератури:**

1. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ, 2003. 384 с.

2. Волкова Ю. Судовий контроль в адміністративному судочинстві: від теорії до практики. *Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика* : колективна монографія. Рига, Латвія : "Baltija Publishing", 2022. 986 с.

3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top.

4. Кучма К. С., Легеза Ю. О. Теоретико-методологічні основи судового контролю в адміністративному судочинстві у сфері містобудування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія.* DOI: https://doi.org/10.32782/npnuola.v38.2026.20.

5. Гаврік Р.О., Владовська К.П. Теоретико-правові та прикладні аспекти здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. Випуск 04. С. 144–148. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.22.

6. Берлач А.І., Дзісяк О.П., Сусак М.С. Судовий контроль у системі адміністративного судочинства в Україні: теоретико-правові та прикладні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 1. С. 594–597. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-1/138.

7. Кузьмич В. В. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві України. *Академічні візії*. 2025. Випуск 43. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17579654.

**Gurzhii T. O., Shatilo V. A. THE THEORETICAL AND LEGAL NATURE OF JUDICIAL CONTROL IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE**

*This article presents a comprehensive theoretical and legal analysis of the essence, characteristics, forms, and procedural mechanisms of judicial control within the context of administrative proceedings in Ukraine, amidst the ongoing reform of the legal system and the processes of European integration. The relevance of this topic stems from the need to strike an effective balance between the powers of public administration bodies and the robust judicial protection of the rights, freedoms, and legitimate interests of private individuals against any instances of arbitrary conduct by officials.*

*The article establishes that judicial control constitutes a distinct, constitutionally enshrined, and independent function of the judiciary. It entails a continuous and in-depth review of the activities of public authorities to ensure their full compliance with the universally recognized principle of the rule of law. The study provides a clear theoretical and methodological distinction between the concept of judicial control and related legal categories – such as the administration of justice in the traditional sense and internal judicial oversight – thereby offering a more profound justification for its specific external orientation toward protecting citizens' rights within legal relations involving the state. It has been established that the comprehensive procedural mechanism for exercising such control possesses a clear three-tiered structure, comprising three forms: preventive (preliminary) control, subsequent (follow-up) control, and judicial control over the enforcement of court decisions. Among these, the subsequent form of control over the enforcement of court decisions is the most problematic, yet critically important for upholding the authority of the judiciary. Based on an analysis of contemporary law-enforcement practice, the study identifies systemic issues within the legislative framework that significantly diminish the practical effectiveness of this mechanism. It is noted that the chronic failure – or the undue delay – by public authorities to enforce court decisions undermines the very essence of justice. The study proposes specific, forward-looking avenues for improving domestic procedural legislation, including the maximum automation of the process for imposing financial penalties on non-compliant public officials, as well as the legislative expansion of the use of judicial orders. These measures would facilitate the full alignment of the Ukrainian model of administrative justice with European standards.*

***Keywords:*** *judicial control, administrative justice, enforcement of court decisions, forms, mechanisms, problems, prospects.*

Дата першого надходження статті до видання: 06.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 18.11.2026